

Veiligheids- en gezondheidsvoorlichting in de bosbouwsector

Bosarbeid: een kwestie van overleven

Voorlichting over veilige werkmethoden, het gebruik van persoonlijke beschermingsmiddelen, veilige machines en materialen en de gezondheidsrisico's in de bosbouwsector heeft niet altijd het gewenste resultaat. Dit terwijl menigeen aan den lijve ondervonden zal hebben dat het werken in bossen de nodige risico's inhoudt! Bosbouwambachtbedrijven bevinden zich dan ook in een moeilijke situatie. Men probeert te overleven in een sector waarin de marges steeds kleiner worden. De zorg voor goede arbeidsomstandigheden wordt daardoor steeds minder als een prioriteit gezien. Wat kan veiligheids- en gezondheidsvoorlichting nog bijdragen aan deze moeilijke situatie? En hoe denken eigenaren van bosbouwbedrijven zelf over de arbo-problematiek?

Overleven

Werken in het bos is zwaar en gevaarlijk. Een bosarbeider werkt enerzijds met een onberekenbaar produkt, bijvoorbeeld bomen die tijdens de vellingswerkzaamheden knappen of splijten, of een boom onder spanning die omgezaagd moet worden. Daarnaast gebruikt hij materiaal dat een potentieel gevaar voor hem oplevert. Vrijwel dagelijks werkt hij met een motorzaag waaraan een ketting draait met vlijmscherpe beitels zonder beschermkap. Het kan natuurlijk ook niet an-

ders, maar het brengt wel de nodige risico's met zich mee voor de gebruiker. In de bosbouw gebeuren jaarlijks vele ongevallen, vaak met ernstige afloop. Men schat dat ruim tien procent van de boswerkers jaarlijks slachtoffer is van een ongeval. Boswerk is dus gevaarlijk, vooral als de veiligheid tijdens het werk te wensen overlaat. Uit onderzoek van Sluijsmans et al. (1990) naar "de kwaliteit van de vellingsarbeid in Nederland" kwam naar voren dat het in het algemeen slecht gesteld is met de arbeidsomstandigheden in de bosbouw. Dit geldt in het bijzonder voor de sectoren bosaanmerij en exploitierende houthandel, waar het meest zware werk verricht wordt zoals vellingswerk.

Boswerk wordt tegenwoordig tegen marginale tarieven verricht. Een bosbouwbedrijf dat zijn inkomen uit een markt moet halen waar de marges gering zijn, is gedwongen vooral te letten op de produktie. Men wil/kan dan niet investeren in dingen die niet strikt noodzakelijk zijn voor het productieproces. Er is een aantal gezonde bedrijven, maar de meeste moeten met hangen en wurgen het hoofd boven water houden. Dan wordt op allerlei uitgaven geknibbeld. Bijvoorbeeld door niet alle vereiste persoonlijke beschermingsmiddelen aan te schaffen, ze niet op tijd te vervangen of door zich in het grijze of zwarte arbeidscircuit te begeven. Zo wordt boswerk aangenomen zonder naar de risico's te kijken. Dit is op korte termijn een aantrekkelijke oplossing mede doordat opdrachtgevers het werk liever snel en goedkoop uitgevoerd

zien. Zo kan een bosbouwbedrijf zijn concurrentiepositie op korte termijn versterken, helaas ten koste van de bonafide bedrijven die wel het belang (en de noodzakelijkheid!) van goede arbeidsomstandigheden op het bedrijf inzien. Effectieve controle op de arbo-wet is tijdrovend en moeilijk omdat bosarbeiders in kleine groepen werken en erg mobiel zijn. Op den duur zullen echter steeds meer bosbouwbedrijven deze noodoplossing moeten gaan toepassen en gaat de sector als geheel er onder lijden. De zorg voor goede arbeidsomstandigheden in de bosbouwsector komt zodoende zwaar onder druk te staan. Een positieve ontwikkeling is dat inmiddels de controle op de vrijwillige erkenningsregeling bosbouwambachtbedrijven van het Bosschap in drie regio's tot stand is gekomen.

Beredeneerd gedrag

Voorlichtingsprogramma's behoren planmatig opgezet te worden, wil men de gewenste resultaten boeken. Daarvoor zal eerst onderzocht moeten worden waarom mensen doen zoals ze doen. Het uitgangspunt voor een veel gebruikt model in de voorlichting is de theorie van beredeneerde actie van Fishbein en Ajzen (1980). Mensen doen niet zomaar wat, zo stelt de theorie, maar wegen af wat de voor- en nadelen zijn van een bepaald gedrag. Het geheel van voor- en nadelen vormt de attitude ten aanzien van een bepaald gedrag. Behalve de eigen attitude spelen ook de opvattingen van anderen een rol in dit afwegingsproces. Mensen zijn immers gevoelig voor wat leeft in hun socia-

■ *Voorlichting kan mensen overtuigen van het belang van een goede werkhouding en werkkleding*

le omgeving. Of iemand gehoorbescherming draagt of niet hangt mede af van wat hun collega's erover vinden. Een derde factor die hierbij van invloed is: de eigen effectiviteit. Hiermee wordt het vertrouwen in eigen kunnen bedoeld. Het blijkt dus niet voldoende te zijn dat bosarbeiders zelf positief staan tegenover veilig werken, hij moet bovendien het idee hebben dat hij hiervoor voldoende vaardigheid in huis heeft. Iemand's attitude (eigen opvattingen), de normen in diens sociale omgeving en het vertrouwen in eigen kunnen bepalen samen voor een belangrijk deel of iemand geneigd is om veilig te gaan werken. Deze neiging wordt de intentie genoemd. Van feitelijk gedrag is nog geen sprake. Gedragsverandering is pas dan mogelijk wanneer de noodzakelijke faciliteiten aanwezig zijn. Wanneer bijvoorbeeld de werkgever geen gehoorbescherming beschikbaar stelt, is de intentie om gehoorbescherming te dragen niet na te leven. Op vergelijkbare wijze kan het niet voldoende beheersen van essentiële vaardigheden een hinderpaal zijn. Als je een bepaalde werktechniek niet beheerst, wordt het toepassen ervan immers onmogelijk.

De praktijk benaderd

De landbouwuniversiteit in Wageningen heeft onderzoek gedaan naar hoe eigenaren van erkende bosbouwambachtbedrijven aankijken tegen de veiligheidsvoorschriften zoals die vastgelegd zijn in de arbo-wet en de Erkenningregeling Bosbouwambachtbedrijven van het Boschap. Naar 150 bedrijven werd een enquêteformulier gestuurd waarin vragen werden gesteld

over de houding ten aanzien van de veiligheidsvoorschriften en hoe effectief men zichzelf inschat bij het toepassen van de veiligheidsvoorschriften op eigen bedrijf. Onder veiligheidsvoorschriften werd verstaan het dragen van de vereiste persoonlijke beschermingsmiddelen, het gebruik van veilig en goed onderhouden gereedschap en machines en een werktechniek die de slijtage van het lichaam beperkt. Onder veilig werken werd verstaan het werken volgens de veiligheidsvoorschriften.

Naar aanleiding van de vraag welke problemen men op dit moment op het bosbouwbedrijf ervaart noemde men vooral de lage

houtprijzen en weinig mogelijkheden om hout af te zetten. Problemen rondom de arbeidsomstandigheden op het bedrijf werden geheel verdrongen door een lange rij sociaal-economische problemen die als veel belangrijker en urgenter ervaren worden. Een belangrijke randvoorwaarde voor verbetering van de arbeidsomstandigheden, namelijk een gezonde sector, is daarmee maar in beperkte mate aanwezig. Dit kan tot gevolg hebben dat bedrijven niet vrijwillig gaan investeren in het verbeteren van de arbeidsomstandigheden, maar dat de nodige drang en dwang van 'bovenaf' nodig is. Dit maakt het effect van de inzet van voorlichting, dat in principe gebaseerd is op

overtuiging en vrijwillige gedragsverandering, uiterst twijfelachtig. Voorlichting als een op zichzelf staande activiteit zal zeer waarschijnlijk niet het gewenste resultaat opleveren; daarvoor is het als middel niet krachtig genoeg om in te grijpen in de kosten en baten van het gewenste gedrag.

Veiligheidsvoorschriften

In het algemeen hebben eigenaren van bosbouwambachtbedrijven een positieve attitude ten aanzien van de veiligheidsvoorschriften. Men vindt dat het toepassen ervan de veiligheid bevordert en de risico's verlaagt tijdens het werk. Ook vindt men ze realistisch, noodzakelijk en vanzelfsprekend. Het belang van de veiligheidsvoorschriften wordt dus wel ingezien. Naast de positieve gevolgen van veilig werken vindt men dat het bedrijf daardoor een goede reputatie opbouwt, wat een pré is bij het aannemen van werk. Een opdrachtgever heeft dan immers een betere garantie dat het werk veilig en vakbekwaam uitgevoerd wordt. Vooral eenmansbedrijven zien veilig werken als een investering tegen inkomstenderving: men verdient immers niets bij ziekte of ongeval. Over het daadwerkelijk toepassen van de veiligheidsvoorschriften heeft men een negatievere attitude. Men vindt het onpraktisch en onplezierig om ermee te werken. Een deel van het werkplezier moet dus opgeofferd worden ten bate van de eigen veiligheid. Niet iedereen is daartoe bereid. Tot nu toe zijn de individuele voor- en nadelen van werken volgens de veiligheidsvoorschriften beschreven.

Anderzijds hebben bosbouwbedrijven opvattingen over de voor- en nadelen op de (financiële) bedrijfsvoering. Men ervaart het werken volgens de veiligheids-

voorschriften als nadelig voor de bedrijfsvoering: het werkt kostprijshogend en produktieverlagend. Veilig werken kan negatief uitwerken op de marges tussen kosten en opbrengsten. Dit is een belangrijke barrière voor bosbouwbedrijven om verbeteringen in de arbeidsomstandigheden aan te brengen. Met betrekking tot het kostprijshogend effect van de veiligheidsvoorschriften, staan houthandelaren hier veel negatiever tegenover dan aannemers. Een reden hiervoor zou kunnen zijn dat de marges in de houthandel zwaar onder druk staan, omdat de houtprijzen nagenoeg hetzelfde zijn gebleven terwijl de loonkosten sterk toegenomen zijn. Het bedrag waarvoor geveld moet worden, wordt zo laag mogelijk gehouden. Zodoende wordt elke kostprijshogende factor in de velling als negatief (misschien zelfs een bedreiging) beschouwd. De korte termijnkosten van investeringen ter bevordering van de arbeidsveiligheid wegen voor hen niet op tegen de lange termijnbaten van het veilig werken, zoals verbeterde bedrijfscontinuïteit ten gevolge van minder bedrijfsongevallen.

Als de veiligheidsvoorschriften in de praktijk toegepast moeten worden, blijken er allerlei beperkende factoren een rol te spelen. Door de lage houtprijs voelt men harder te werken om toch een redelijk inkomen te halen. Daardoor schiet de veiligheid er wel eens bij in. Het bedrijfsbelang gaat dus vóór het persoonlijk belang. Veilig werken wordt gezien als een luxe, iets dat je je kunt veroorloven als de marges van het bedrijf voldoende ruim zijn. Helaas is deze randvoorwaarde op veel bedrijven niet voldoende aanwezig, waardoor de veiligheid tijdens het werk er onder lijdt.

Het dragen van persoonlijke beschermingsmiddelen (p.b.m.)

Ondanks het feit dat men het dragen van p.b.m. verstandig en noodzakelijk vindt, is het daadwerkelijk dragen ervan afhankelijk van bepaalde factoren. Vooral tijdens warm weer worden niet alle vereiste p.b.m. gedragen. Ze zitten dan ongemakkelijk en onplezierig. Met name het dragen van helm, gelaatbescherming en in mindere mate de veiligheidsbroek werd als ongemakkelijk ervaren. Men kan verwachten dat vooral de helm en gelaatbescherming in veel gevallen niet gedragen zal worden omdat het ongemak ervan erg groot is en niet opweegt tegen de noodzakelijke extra bescherming. De manier waarop men het risico inschat tijdens werkzaamheden beïnvloedt of men al dan niet alle vereiste p.b.m. draagt. Bij een eenvoudige routineklus zal men minder geneigd zijn om alle vereiste p.b.m. te dragen dan tijdens een moeilijke en zware klus.

Werkgever en personeel

Werkgevers van bosbouwbedrijven vinden het natuurlijk belangrijk dat hun personeel veilig werkt. Dat er weinig ongelukken gebeuren bevordert immers de continuïteit van het bedrijf. De meeste werkgevers zijn echter van mening dat hun personeel een minder positieve attitude ten aanzien van de veiligheidsvoorschriften hebben dan zijzelf. Volgens werkgevers houden werknemers zich minder goed aan de veiligheidsvoorschriften dan zij zelf zouden wensen. In het algemeen achten werkgevers zichzelf matig in staat het personeel over te halen om veilig te werken. Ze vinden het echter wel noodzakelijk om het personeel op hun verantwoordelijkheid te wijzen. Werkgevers mét een bosbouwkundige opleiding vinden het

■ *Werken in bos kan zwaar en gevaarlijk zijn*

waarschijnlijker dat het personeel hun instructies opvolgt dan werkgevers zonder bosbouwkundige opleiding. Ze denken ook het personeel beter te kunnen overhalen om veilig te werken, maar vinden dit een stuk minder makkelijk dan werkgevers zonder bosbouwkundige opleiding. Dit kan een aanwijzing zijn dat werkgevers met een bosbouwkundige opleiding beter op de hoogte zijn van de veiligheidsvoorschriften en daardoor hogere eisen stellen aan hun eigen personeel. Ze vinden het daardoor minder makkelijk hun personeel over te halen om veilig te werken dan werkgevers zonder bosbouwkundige opleiding. Als de voorschriften niet aan iedereen geheel bekend zijn, kan dat tot gevolg hebben dat iedereen zijn eigen normen hanteert. Een werkgever met een "lage" norm zal niet snel geneigd zijn om hoge eisen aan zijn personeel te stellen met betrekking tot de veiligheid, instructie te geven en toezicht te houden.

Voor- en tegenstanders

Voor voorlichtingsactiviteiten is het belangrijk inzicht te krijgen in de factoren waarop "voor- en tegenstanders" van het werken volgens de veiligheidsvoorschriften verschillen in hun attitude en inschatting van eigen effectiviteit. Eigenlijk kan niet echt gesproken worden van voor- en tegenstanders; niemand is immers faliekant tegen de veiligheidsvoorschriften omdat ze in eerste instantie bedoeld zijn om het werken in bossen veiliger te maken. De groep tegenstanders is geselecteerd aan de hand van een aantal negatieve meningen over de veiligheidsvoorschriften: ze vinden ze overdreven, onpraktisch en onplezierig.

Opvallend was dat driekwart van de groep tegenstanders geen enkele bosbouwkundige opleiding gevolgd heeft. Dit geeft aan hoe belangrijk scholing is in het verbeteren van de arbeidsomstandigheden in de bosbouwsector.

Het grote verschil in opvatting tussen voor- en tegenstanders is dat tegenstanders het werken volgens de veiligheidsvoorschriften ronduit onplezierig vinden. Voorstanders zijn hier matig positief over. Ook vinden tegenstanders dat veilig werken onpraktisch is en tot productieverlies leidt. Zowel voor- als tegenstan-

ders vinden dat het werken volgens de veiligheidsvoorschriften op korte termijn kostenverhogend werkt en tot productieverlaging leidt. Ook bij voorstanders is een belangrijke reden om niet volgens de voorschriften te werken, de negatieve invloed ervan op de marges van het bedrijf. In pogingen om met voorlichtingsactiviteiten de arbeidsomstandigheden te verbeteren zal dit een hoge drempel zijn.

Verder vonden voorstanders dat hun personeel minder positief ten aanzien van de veiligheidsvoorschriften staat dan zijzelf, terwijl dit bij tegenstanders net anders-

om was. Zij vonden hun personeel dus positiever ten aanzien van de veiligheidsvoorschriften staan dan zichzelf. Dit is wederom een indicatie dat veel werkgevers er naast de wettelijke norm, een persoonlijke norm op na houden. Het is zeer waarschijnlijk dat deze persoonlijke norm tot stand komt door de heersende wettelijke voorschriften op het gebied van arbeidsveiligheid, alsmede aan de hand van economische drijfveren. De overleving van het bosbouwbedrijf moet ook "veiliggesteld" worden! Er was een groot verschil in opvatting tussen voor- en tegenstanders over de invloed van de veiligheidsvoorschriften op de concurrentiepositie van het bosbouwbedrijf. Tegenstanders vinden dat zij door de veiligheidsvoorschriften in een zwakkere concurrentiepositie worden gebracht. Voorstanders vinden dat de veiligheidsvoorschriften weinig invloed op hun concurrentiepositie hebben.

Is veiligheids- en gezondheidsvoorlichting een effectief middel?

Voorlichting vindt plaats door middel van communicatie. Communicatie op zichzelf is een zwak instrument. Dit hangt samen met het feit dat door middel van communicatie alleen vrijwillige gedragsverandering bewerkstelligd kan worden. De effectiviteit van de voorlichting is derhalve afhankelijk van de mate waarin het in kan grijpen in de kosten en de baten van het (on)gewenste gedrag. Naast het instrument zijn er nog andere instrumenten die hierop kunnen ingrijpen, te weten wetgeving (verbodsbepalingen, controle op naleving, boetes), financiële regelgeving (heffingen, subsidies, belastingen) en het scheppen van faciliteiten.

Uit het onderzoek kan geconclu-

deerd worden dat voorlichting als een op zichzelf staande activiteit nooit veel effect zal kunnen bewerkstelligen. Daarvoor is het middel niet krachtig genoeg in deze structureel moeilijke situatie. Door de slechte sociaaleconomische omstandigheden in de bosbouwsector vinden veel bosbouwbedrijven dat ze weinig gedragsalternatieven hebben. De korte termijn continuïteit van het bedrijf heeft voorrang boven de arbeidsveiligheid.

Iedere bosarbeider ondervindt voor- en nadelen van het werken volgens de veiligheidsvoorschriften. De meest voorkomende "kosten en baten" zijn samengevat in figuur 1.

Om het gedrag in de gewenste richting te sturen dient men te werken aan de kosten en baten van het (on)gewenste gedrag. Dit kan op de volgende manieren gebeuren:

1) Het weerleggen van de nadelen en het benadrukken van de voordelen van werken volgens de veiligheidsvoorschriften. Enerzijds kan men blijven werken aan het verbeteren van het draagcomfort van persoonlijke beschermingsmiddelen. Anderzijds kan een aansprekende voorlich-

tingsboodschap ontwikkeld worden waarin de voordelen van veilig werken duidelijk naar voren worden gebracht en de nadelen met overtuigende argumenten weerlegd worden. De nadruk ligt hier dan niet zozeer op informatieverstrekking, maar juist op mentaliteitsverandering. Voorlichting over de verbetering van de arbeidsomstandigheden en -veiligheid heeft veelal een ongevraagd karakter. In zo'n situatie is het verkrijgen van de aandacht voor de voorlichtingsboodschap een zeer belangrijke fase. De vormgeving van de boodschap en keuze van het medium dienen speciale aandacht te hebben. Visuele aspecten zijn erg belangrijk en men kan in dit geval denken aan de produktie van een videofilm of een stripverhaal. Verder zal de voorlichtingsboodschap actief aan de man moeten worden gebracht en laagdrempelig te verkrijgen zijn.

2) Het toevoegen van de kosten van onveilig werkgedrag. Met name de erkenningsregeling van het Bosschap en de arbeidsinspectie spelen hierin een grote rol. Controle van veiligheidsinspecteurs op de werkplek op naleving van de regels is en blijft absoluut noodzakelijk. Bij overtreding kunnen boetes worden opgelegd.

Figuur 1: Kosten en baten van werken volgens de veiligheidsvoorschriften.

Kosten	Baten
1. Persoonlijk discomfort (het is onpraktisch, ongemakkelijk en onplezierig).	1. Verhoogt de persoonlijke bescherming (minder ongevallen, betere gezondheid, minder slijtage van het lichaam).
2. Negatieve invloed op de marges van het bedrijf (het werkt productieverlagend en kostprijsverhogend).	2. Verbeterde bedrijfscontinuïteit (minder ziekteverzuim).
3. Verzwakte concurrentiepositie (omdat anderen niet veilig werken en het dus goedkoper doen).	3. Verbeterde reputatie (wat kan leiden tot een verbeterde concurrentiepositie).

De rol die de voorlichting hierin kan spelen is ondersteunend: informatie verstrekken over de inhoud van de veiligheidsvoorschriften. Deze voorlichting is minder gericht op het motiveren van bosarbeiders om veilig te werken, maar op het aanleren van de norm (wat mag wel en wat mag niet onder bepaalde omstandigheden).

3) Het toevoegen van de baten van veilig werkgedrag. Dit is een positieve benadering van het probleem en heeft een hogere kans van slagen. Controle op de naleving van regels is moeilijk, bosarbeiders werken immers nooit lang op dezelfde plek en het kost tijd om te ontdekken waar ze aan het werk zijn. Omdat de randvoorwaarden voor de zorg voor goede arbeidsomstandigheden minimaal aanwezig zijn (slechte houtprijzen en slechte afzetmogelijkheden) zal het weinig effectief zijn de bosbouwambachtbedrijven te dwingen om meer aandacht aan de arbeidsveiligheid te besteden. Werken volgens de veiligheidsvoorschriften moet financieel aantrekkelijk zijn, gestimuleerd en beloond worden. Dit kan bijvoorbeeld door politici en het Bosschap aanspreken op het beleid. Door middelen vrij te maken die de sector gezonder dienen te maken worden ook de randvoorwaarden voor de zorg voor de arbeidsomstandigheden verbeterd. Opdrachtgevers kunnen (via de erkenningsregeling) aangesproken worden op hun keuze van aannemers. Voor het aannemerswerk zou een redelijke prijs betaald moeten worden zodat er

meer ruimte en tijd komt om aandacht aan de veiligheid te besteden. Een bonafide erkend bosbouwbedrijf zal altijd voorrang moeten hebben boven malafide bosbouwbedrijven. Bosbouwbedrijven kan men erop aanspreken dat zij medeverantwoordelijk zijn voor het verbeteren van de sociaaleconomische situatie van de sector. Dit kan niet alleen door het Bosschap of de overheid gedaan worden. Ook uit sector zelf moeten alle bosbouwbedrijven bereid zijn hun steentje bij te dragen, anders zal men het gevoel hebben dat het verbeteren van de arbeidsveiligheid ten koste gaat van de concurrentiepositie van het bedrijf.

4) Het verbeteren van de kennis en inzicht en vertrouwen in eigen kunnen met betrekking tot veilig werken. Scholing, specifiek gericht op het bedrijfsleven, is hierin een belangrijk instrument. In het onderzoek komt ondubbelzinnig naar voren hoe belangrijk scholing is in verbeteren van de arbeidsomstandigheden. Het gevolgd hebben van een bosbouwkundige opleiding heeft een duidelijk positief effect op de attitude ten aanzien van veilig werken. Van Eerden (1994) stelt in zijn onderzoek "Scholing in de rondhoutsector" vast dat er wel degelijk scholingsbehoefte in de bosbouwsector is, maar door de aanwezige knelpunten blijft de deelname beperkt. Hij ziet een rol weggelegd voor voorlichtingsactiviteiten om de doelgroep bewust te maken van het belang en de mogelijkheden van scholing en inzicht te geven in het totale cursusaanbod.

Conclusie

Onder ongunstige sociaaleconomische omstandigheden is het niet makkelijk een verbetering in de arbeidsomstandigheden aan te brengen. Voorlichting als een op zichzelf staande activiteit zal weinig effectief zijn, maar dient eerder ter ondersteuning van krachtige interventiemiddelen zoals wet- en regelgevingen, het creëren van faciliteiten en scholing. Het is een kwestie van een lange adem. Door een gebalanceerde mix van instrumenten in te zetten heeft men de hoogste kans op succes. Door middel van voorlichting kunnen mensen overtuigd worden van het belang van veiligheid en vakbekwaamheid op het werk, via wetgeving en controle afdwingen is een heilloze weg. Controle op de voorschriften moet regelmatig gebeuren en niet gericht op het straffen van de werkgever, maar voorlichtend en preventief naar de arbeidssituatie.

Literatuur

- Ajzen, I. Fishbein, M. Understanding attitudes and predicting social behaviour. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1980. 278 p.
- Eerde, E.R. van. Scholing in de Rondhoutsector. Behoeften en knelpunten, Bunnik, AVIH, 1994. 40 p.
- Meesters, T. Voorlichting als instrument ter verbetering van de arbeidsomstandigheden in de bosbouw, Wageningen, Landbouwniversiteit, Msc. management of Agricultural Knowledge Systems, 1993. 86 p.
- Sluijsmans, J. Hendriks, J. Spijkerman, M. Staudt F. De kwaliteit van de veldarbeid in Nederland, Voorburg: Ministerie van Sociale Zaken en werkgelegenheid, 1990. ([studie]/ Directoraat Generaal van de Arbeid; S80). 33 p.